

Odnos pojedinca i društva u romanu Povratak Filipa Latinovicza Miroslava Krleža

---

Herman, Martina

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:579414>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET RIJEKA

Martina Herman

**ODNOS POJEDINCA I DRUŠTVA U ROMANU *POVRATAK FILIPA*
*LATINOVICZA MIROSLAVA KRLEŽE***

(Završni rad)

Rijeka, 2021.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova – *Odnos pojedinca i društva u romanu Povratak Filipa Latinovicza Miroslava Krleže* izradila samostalno pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Aleksandra Mijatovića.

U radu sam koristila literaturu koja je navedena na kraju završnog rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u završnom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Potpis

Martina Herman

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKILTET
Odsjek za kroatistiku

Martina Herman
Matični broj: 601983 11 0009082590 9

Odnos pojedinca i društva u romanu *Povratak Filipa Latinovicza* Miroslava
Krlježe
ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij kroatistike
Mentor: izv. prof. dr. sc. Aleksandar Mijatović

Rijeka, 01.lipnja 2021.

SAŽETAK

ODNOS POJEDINCA I DRUŠTVA U ROMANU *POVRATAK FILIPA LATINOVICZA* MIROSLAVA KRŽELE

Rad se bavi analizom romana „Povratak Filipa Latinovicza“ s naglaskom na problematiku odnosa pojedinca i društva tipičnu za Krležina djela. Roman „Povratak Filipa Latinovicza“ ima središnje mjesto u opusu Miroslava Krleže.

Jedno je od najznačajnijih djela hrvatske književnosti 20. stoljeća i prvi hrvatski moderni roman. Krleža je napisao egzistencijalistički roman u kojem glavnu ulogu ima lik slikara Filip Latinovicz. U romanu se isprepliću elementi tradicionalnog realističkog i modernog romana. Za roman kažemo da je prvi cjeloviti moderni roman koji se pojavio u hrvatskoj književnosti. „Povratak Filipa Latinovicza predstavlja značajnu ulogu u razvoju hrvatskoga psihološkog romana kao i u procesu intelektualizacije hrvatske proze.“ (<https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842>). U radu će se prikazati lik Filipa te njegov odnos prema drugim likovima te sredinom u kojoj se nalaze.

Ključne riječi: *Hrvatska književnost 20. stoljeća, Miroslav Krleža, moderni roman, Povratak Filipa Latinovicza, odnos pojedinca i sredine*

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Miroslav Krleža	2
2. Moderni roman.....	3
3. Povratak Filipa Latinovicza	5
4. Odnos pojedinca i društva u romanu	11
5. Zaključak.....	25
Literatura	28

Uvod

Povratak Filipa Latinovicza je jedan od najvećih romana hrvatske književnosti. Objavljen je 1932. godine. Krleža piše roman o umjetniku, pojedincu koji traga za identitetom. Krleža piše roman introspektivnog karaktera. Filip traga za smislom života a on se ostvaruje kroz pronalazak vlastitog identiteta. On ne uspijeva na početku ostvariti dodir i komunikaciju koju je poželio. Roman je prožet mirisima, zvukovima i kretnjama.

„Ogenj!“, riječ koja budi u Filipu osjećaj kao da je ponovo doma. „Frajle“, Joža ga je tom riječi htio upozoriti da prolaze pored javne kuće koja je Filipu zaustavila vrijeme i vratila ga u prošlost. Uvrštavamo ga u monološko – asocijativni roman koji prati Filipova razmišljanja i unutarnje monologe dok mirisi i predmeti izazivaju u njemu sjećanja i asocijacije na djetinjstvo. Krleža ta sjećanja ne povezuje nego su rascijepana na dijelove.

„Stajao je tiho taj stari vrt, sa svoje četiri simetrične bijele staze, sa rascvalim žutim ružama i staklenim kuglama i patuljcima i vodoskokom i zlatnim ribicama, kao netaknut, savršeno uredan, poliven, obrezan, kao da se nije ništa dogodilo i kao da se u životu uopće ništa ne događa. Pod zidom, obraslim vinjagom, iza gustog zimzelena, vidio se krov kokošinjca. „Tepihklopper“ je bio pred kokošinjcem, onaj isti tepihklopper na kome je Filip palio vatromet u predvečerje Karolinine svadbe. Karolina stanovala je sa svojim ocem u pivnici, i njen otac znao je da puni i preparira krepane ptice i da im ispunja oči šarenom staklovinom, a Karolina je bila debela, dvanaest godina starija od Filipa i prala je flaše u pivovari. Filip bio se patio zbog te debele Karoline pune tri godine, jalovo i bolno.“ (Krleža, 1995:15)

U ovome završnom radu prikazati ću likove i njihove međusobne odnose te motivacije koje ih pokreću. Na samom početku biti će riječi o životu i djelu Miroslava Krleže. Nakon toga ću detaljnije prikazati obilježja modernog romana. Središnji dio rada donosi analizu romana *Povratak Filipa Latinovicza* s naglaskom na odnosu pojedinca i okoline u istom.

1. Miroslav Krleža

Miroslav Krleža je jedan od najpoznatijih hrvatskih pisaca. Obilježio je hrvatsku književnost 20. stoljeća. Rođen je 7. kolovoza 1893. u Zagrebu. Veliki utjecaj na njegovo odrastanje imala je njegova baka koja je prvih devet godina živjela s njim i njegovim roditeljima. „Nakon osnovne škole, u kojoj je bio odličan đak, upisuje jezičnu gimnaziju. Četvrti razred završava s tri negativne ocjene te odlazi u kadetsku školu u Pečuhu. U Pečuhu se upoznaje s mađarskom književnosti, njenim piscima i djelima. Nakon završetka trećeg razreda vojne škole dobiva carsku stipendiju uz pomoć koje odlazi na vojnu akademiju koju upisuje na jesen 1911. Ubrzo se vraća u Zagreb u kojem je proveo najveći dio svog života.“ (<https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747>).

Autor je mnogobrojnih djela, ovdje ću spomenuti najistaknutija. Krležino je stvaralaštvo žanrovski i tematski raznoliko. Šicel (1997: 167) navodi kako je „književni rad započeo (je) dramskim tekstovima i stihovima pisanim u ekspresionističkom duhu, a u njegovim je pjesničkim ostvarenjima.“ Zbirke pjesama su mu „Pan“ (1917.), „Tri simfonije“ (1917.), „Pjesme I“, „Pjesme II“, „Pjesme III“ (1918., 1919.).

Osim pjesmama istaknuo se i dramama koje se mogu podijeliti u tri dramska ciklusa. Prvom dramskom ciklusu pripadaju drame „Legenda“, (1914.), „Saloma“, (1918.), „Kraljevo“, (1918.), „Kristofor Kolumbo“, (1918.) (Šicel, 1997). Te drame „predstavljaju simboličko-ekspresionistička i apstraktna razmatranja, nastojanje autora da raščisti ključne probleme života i čovjeka kao društveno determiniranog bića te su svojevrsan piščev uvod u potpuno angažiranje i problematiziranje tada aktualnog društva“ (Novak, 2003: 323). Dakle, prvi mu je dramski ciklus ekspresionističko-simbolističkog karaktera.

Drugi dramski ciklus čine drame ratne problematike „Golgota“ (1922.), „Galicija“ (1922.) i „Vučjak“ (1923.), a treći drame „U Agoniji“, „Leda“ i „Gospoda Glembajevi“ gdje je vidljiva pojava društveno – psihološke tematike (Šicel, 1997). Zajedno s jedanaest novela, ove drame čine ciklus o Glembajevima.

Autor je brojnih romana među kojima možemo izdvojiti „Tri kavalira gospođice Melanije“ (1920.), „Vražji otok“ (1923.), „Povratak Filipa Latinovicza“ (1932.), „Na rubu pameti“ (1938.), „Banket u Blitvi“ (1939.) (Šicel, 1997).

Krleža umire 29. prosinca 1981. u svom rodnom Zagrebu, ostavljajući neizbrisiv trag u našoj, ali i svjetskoj književnosti (Šicel, 1997).

2. Moderni roman

Solar (2005: 223) određuje moderni roman kao „svjesno i namjerno odustajanje od onih konvencija koje karakteriziraju realistički roman.“ Začetnikom modernog romana smatra se Dostojevski sa svojim romanom *Zločin i kazna*.

Moderni roman može se podijeliti u dvije skupine. Prvoj skupini pripada metafizički roman, roman-ideja, odnosno roman-esej. Ovaj tip romana karakterizira izostanak događajnosti, a u roman ulazi znanstvena problematika. U središtu je jedan ili više pojedinaca koji obično zastupaju neku tezu koju pripovjedač želi dokazati, a roman se približava filozofiji. Najznačajniji bi predstavnik ovog romana bio Nijemac Thomas Mann s djelima *Začarani brijeg* i *Doktor Faustus* (Solar, 2004).

Drugu skupinu romana čine romani struje svijesti. U ovom se tipu romana pripovijedanje vrši iz perspektive lika te ono „napušta sve konvencije izraza, konvencije koje olakšavaju razumijevanje, odbacujući čak i pravila gramatičke korektnosti, odnosno interpunkcije“ (Solar, 2004: 301-302). Postoje još neki tipovi, ali sve njih možemo u nekom širem smislu svrstati u ova dva osnovna.

Moderni se roman definira u opreci spram realističkog romana. Karakteriziraju ga različite asocijativne tehnike, struja svijesti, povratak u prošlost (objektivno vrijeme). Bavi se reprodukcijom čovjekove svijesti, a osnovne su tehnike u tome unutarnji monolog (solilokvij) i slobodni neupravni govor. Težište je na liku, prati se njega, njegove postupke i struju svijesti, dok same fabule gotovo pa i nema (defabularizacija). Pripovijedanje se odvija uglavnom u prvom licu jednine te, ne nužno, se može javiti nekoliko različitih pripovjedača. Likovi tragaju za smislom života i za smislom svijeta. Tako su teme tih romana psihološke te se napušta realističko tumačenje postupaka po principu uzrok - posljedica.

Začetak modernog romana u hrvatskoj književnosti predstavlja „Povratak Filipa Latinovicza“ Miroslava Krleže. Branimir Donat smatra da se roman „Povratak Filipa Latinovicza“ približio modernom europskom romanu „destrukcijom tradicionalne čvrste strukture te naglašenim esejizmom“, a to je mišljenje podržao i Dalibor Cvitan (Šicel, 2003:

198). U središtu je lik Filipa Latinovicza, slikara koji dolazi doma riješiti pitanje porijekla i identiteta. Uz osnovnu temu, temu povratka, tu je i tema umjetnosti pa roman možemo smatrati i romanom o umjetniku i umjetnosti.

Kompleksnost *Povratka Filipa Latinovicza* očituje se već u njegovom naslovu. Izražava dvojstvo značenjskih sastavnica, prvo je prikazan Filipov povratak iz Zapadne Europe u sjevernohrvatski zavičaj. U toj se pripovjednoj razini prepoznaje paralela sa središnjim likom drame *Gospoda Glembajevi*, slikarom Leoneom, koji se također nakon boravka u inozemstvu vratio u domovinu a tamo ga očekuju psihološki utemeljeni sukobi u obiteljskom ambijentu. Taj povratak budi u njemu stara sjećanja i vraća ga u prošlost kao i ponovno prihvaćanje nove sredine iz koje je kao mladi čovjek otišao.

„Filip doživljava egzistencijalno stanje čovjeka bez društvenog i moralnog identiteta, bez autentične pripadnosti. Također nailazimo na motiv oprečnosti između dvaju kulturnih i egzistencijskih stanja, civilizacijski „kaos“ Zapada Filipu je isto toliko stran koliko i zaostala domaća pokrajina, blatna „Panonija“.“ (Žmegač, 2013). Filip se protivi konvencijama i nezainteresiranosti ljudi njegovog kraja. On negira kulturnu zaostalost i zna da je njegov narod čeka loša budućnost.

„Kako su takve rijetke i izvanredne, u svakom smislu evropske pojave, kao što je Filip, neobično važne po naš sveopći kulturni razvoj s naročitim obzirom na našu sveopću žalosnu kulturnu, a naročito likovnokulturnu zaostalost, i kako se on raduje, što mu je pala u dio čast i sreća, da je mogao upoznati lično našeg znamenitog maestra!“

3. Povratak Filipa Latinovicza

Kraći roman „Vražji otok“ (1923.) najavljuje roman „Povratak Filipa Latinovicza“, s temom povratka izgubljenog sina i sukoba generacija“ (Nemec, 1998: 237). Roman je najavljen objavom fragmenta „Bobočka“ 1930. godine u časopisu *Hrvatska revija*. Dijelovi romana su objavljeni u časopisima *Književni život* te *Danica* (Nemec, 1998).

U bogatom Krležinom stvaralaštvu roman „Povratak Filipa Latinovicza“ svakako zauzima središnje mjesto. Jedno je od najznačajnijih njegovih djela. Objavljen je 1932. g. u izdanju zagrebačke Minerve kao druga knjiga u okviru „Sabranih djela“.

Roman je sastavljen od dva dijela. Prvi dio romana karakterizira tehnika retrospekcije. Nakon 23 godine, Filip Latinovicz dolazi na kaptolski kolodvor. Nakon života u europskim gradovima u kojima više ne nalazi inspiraciju i poticaj vraća se u rodni kraj. Opterećen je pitanjem očinstva i identiteta. Filip se prisjeća davnih događaja, primjerice, odlaska u javnu kuću zbog čega ga je majka, trafikantkinja Regina izbacila iz kuće. Drugi dio romana opisuje Filipov boravak u Kostanjevcu te ga prati paralelni tok više fabularnih linija koje se isprepliću. Radnja romana se odvija u nekoliko mjeseci između 1920. i 1930. godine, u proljeće, ljeto i jesen.

U središtu je lik Filipa Latinovicza, ekspresionističkog slikara koji se vraća nakon 23 godine lutanja europskim gradovima u rodni kraj. Filip proživljava egzistencijalnu krizu. Vraća se u rodni kraj kako bi riješio pitanje svog identiteta te se vratio svojim korijenima. On pripada svom rodnom gradu ali ta pripadnost za njega gubi smisao i svoju samorazumljivost. Filip upada u egzistencijalnu krizu, on nema inspiraciju, a boje gube svoj intenzitet. Njemu, kao slikaru, to je najveći udarac:

„Boje, na primjer, to živo vrelo njegovih najtoplijih emocija, počele su u njegovu oku sivjeti: dok bi se boje prije javljale Filipu snažno kao mlazovi vodopada, ili kao udari pojedinih glazbala, sada, u posljednje vrijeme, ta je životvorna snaga pojedinih boja polako venula i njemu je izgledalo kao da boje ne oživljavaju predmete ni stvari, kao da to nisu koprene kojima su omotane životne pojave, nego samo obrisi pojedinih oblika, obojadisani vrlo blijedo, pravilno, kao obrisi crteža ispunjeni vodenim bojama po dječjim crtankama, bez odnosa, bez pastozne instrumentacije, bez zanosa“ (Krleža, 1995: 25).

Filipa muči pitanje porijekla i pripadnosti. Čitav život pokušava saznati tko mu je otac, no majka mu ne daje odgovor na to pitanje. Nakon 23 godine lutanja po europskim gradovima pokušava naći sigurnu luku u kostanjevečkoj sredini, no samo mu u sjećanja dolaze misli o nepripadnosti, potjeran je onog dana kada se vratio iz javne kuće. Osjeća prezir prema kostanjevečkoj aristokraciji okupljenoj oko lika Silvija Liepacha, Filipova oca, što će on saznati nešto kasnije. Uz lik Filipa treba istaknuti i još neke. Trafikantkinja Regina, Filipova je majka prema kojoj on osjeća prezir iz više razloga. Ne želi mu reći ime oca i njihov odnos je bez ljubavi i topline. Presvijetli Silvije Liepach, vlastelin i župan oko sebe okuplja kostanjevečku elitu na koju Latinovicz gleda s prezirom. Baločanski, oženjeni činovnik kojem je život rutina, on je čovjek koji se predaje svojim životinjskim nagonima. Nekada je bio ugledni član društva no postao je uništen čovjek koji živi za malo Bobočkine pažnje. Kyriales, čovjek misterioznog podrijetla, Filipov je alter ego koji na kraju izvršava samoubojstvo. Na koncu, roman završava nizom tragičnih scena. Majka otkriva Latinoviczu pravog oca, a to je bio presvijetli Silvije Liepach. Kyriales, misteriozni Grk s Kavkaza i Latinoviczev alter-ego baca se pod vlak, a Baločanski ubija Bobočku pregrizavši joj grkljan.

Višnja Sepčić navodi kako je: „Krežin roman „Povratak Filipa Latinovicza“ centriran na duboku životnu i stvaralačku krizu glavnog junaka, slikara Filipa Latinovicza“. (Sepčić 1979 :33)

„Povratak Filipa Latinovicza“ može se svrstati u monološko-asocijativan tip romana. Flaker (1998) razlikuje dvije varijante monološko-asocijativnog romana; s jedne strane imamo romane ispriповijedane u prvom licu, gdje lik oblikuje svoje misli u unutarnji monolog, a s druge strane tu su romani u kojima lik prepričava tuđe unutarnje monologe. Jedan od najboljih primjera ove druge skupine upravo je „Povratak Filipa Latinovicza“.

Također, Višnja Sepčić (1979) iznosi da roman pripada i subjektivnom psihološkom tipu romana te modernističkom romanu. Povratak Filipa Latinovicza anticipira nov moderan tip romana u hrvatskoj književnosti, ali još uvijek nalazimo i elemente tradicionalnog, realističkog tipa romana (događajnost, linearno pripovijedanje).

„Povratak Filipa Latinovicza“ roman je „unutrašnjih stanja glavnog lika, koja, ulančana i povezana dubljom subjektivnom logikom, strukturalno artikuliraju tematski kompleks“ (Sepčić, 1979: 34).

Engelsfeld kaže da se roman „Povratak Filipa Latinovicza“ može promatrati „kao i na društveni, povijesni i umjetnički zapis o hrvatskom društvu u drugom i trećem desetljeću dvadesetog stoljeća. Roman slika portrete reprezentativnih tipova i prikazuje reprezentativne društvene snage hrvatskog društva i povijesti, a toj golemoj društvenoj galeriji slika Filip pokušava pridodati i pronaći mjesto za još jedan portret: sebe sama“ (Engelsfeld, 1975: 6). Krleža je ovdje dao lepezu likova (majka Regina pravog imena Kazimiera, Bobočka, Baločanski, Kyriales, Liepach i dr.) koji samo još više naglašavaju Filipovu neuklopljenost i nepripadanje društvu.

U romanu Povratak Filipa Latinovicza pronalazimo glavnu tematiku djela, pitanje o smislu života (pitanje identiteta, uspomene iz djetinjstva, odnos prema majci, pitanje pripadnosti društvu, odnos prema umjetnosti, odnos prema suvremenom gradu i panonskom tlu. Filip Latinovicz vraća se u svoj zavičaj nakon 23 godine, a otišao je još kao mladić jer ga je majka izbacila kad je zadnje novce potrošio na prostitutke. Latinovicz se vraća u zavičaj kako bi pronašao inspiraciju za svoja djela, ali također i da uvidi stupanj pripadnosti panonskom tlu. On smatra da pripada panonskom tlu jer se tu rodio, ali se od njega udaljio boraveći u europskim gradovima. Vrlo se brzo razočarao kada je shvatio kako je to primitivna, zaostala sredina u kojoj se ništa ne mijenja i da tu ne pripada. Kada se vratio u svoje selo znao je da se ništa nije promijenilo iako je prošlo 23 godine. Prvi susret s kućom i ulaznim vratima vratilo ga je u prošlost i imao je osjećaj kao da se vratio ponovo u to vrijeme kada je ukrao majčine novce i potrošio na žene, a na ulazu su ga dočekala zatvorena vrata: „Zastao je pred stranim zaključanim vratima, i kao i onog jutra imao je osjećaj hladnog gvozdеног dodira te teške, masivne kvake u školjci svoga dlana: znao je, kako će ta vrata biti teška pod njegovom rukom, i znao je, kako se lišće miče u krošnjama kestenova, i čuo je jednu lastavicu, kako je prhnula iznad njegove glave, a bilo mu je (onog jutra) kao da sanja: bio je sav čađav, umoran, neispavan, osjećajući kako mu nešto plazi oko okovratnika: po svoj prilici stjenica.”

Latinovicz nakon 23 godine lutanja po europskim gradovima dolazi na kaptolski kolodvor. Cilj mu je pronaći inspiraciju, ali i identitet. To će pokušati napraviti otkrivanjem očinstva. Problem očinstva „bitan je element njegovog izgubljenog, vlastitog identiteta koji nedostaje“ (Visković, 2008: 165). Taj problem identiteta vidljiv je i u njegovom prezimenu, gdje mu prezime završava na -cz, umjesto na -ić. Majka mu je Mađarica. Rekla mu je kako mu je otac Filip koji je bio sobar kod biskupa. Valentijevi su doputovali iz Krakova u Veronu. Na koncu mu majka daje sliku oca. Na slici je bio župan Liepach iz 1895. godine. Drugi je razlog

Filipova povratka umjetnost. Kao ekspresionističkom slikaru Filipu ponestaje inspiracije, a boje gube intenzitet.

Još je jedna od tema u Krležinom romanu pitanje o smislu i svrsi života. Upravo u romanu Filip traga za tim i za vrijednostima koje čine život vrijednim i svrhovitim (Engelsfeld, 1975). To je, između ostalog, ono što ovaj roman smješta na početak razvojne linije hrvatskog modernog romana.

Egzistencijalistička kriza se kod Latinovicza očituje kroz nedostatak inspiracije za stvaranjem. Engelsfeld (1975: 7) navodi kako su „temeljiti pokušaji da se spoznaju životne pojave i da se radikalno preispitaju postojeće ljudske vrijednosti i postignuća osnovna značajka Filipova duhovnog ustrojstva“.

Filip Latinovicz glavni je lik Krležina romana. Riječ je o fovističkom umjetniku kojeg muči pitanje podrijetla. Izgubivši inspiraciju, vraća se u rodni kraj s nadom da će ju tu pronaći. No, nailazi samo na razočaranje kad shvati kako se ni tu ne uklapa.

Roman je ispunjen razgovorima o umjetnosti i na problemima na koje slikari nailaze. Filip je pokušao preko osjetila pokazati i naslikati svijet. Filip nema dobar odnos s majkom, a najviše joj zamjera što ga je još kao mladića otjerala iz kuće i što mu je lagala tko joj je otac. Njegovo mišljenje o majci najviše se očituje kada dobiva zadatak da nacрта njen portret, i iako majka želi da ju nacрта u crnoj svili koja je bila znak društvenog ugleda i statusa, on to ne može nego ju slika kao bordel damu. Povezuje svoju majku s Bobočkom u kojoj pronalazi ljubav i utjehu koju mu njegova majka nije dala. Njegovo se viđenje majke najbolje vidi onda kada Latinovicz pokušava napraviti njen portret koji na koncu nije napravio jer je majka odustala vidjevši kako ju sin doživljava:

„Što je taj kist kao namočen u terpentinu sve više skidao s toga lica sve lutkasto, načinjeno, bazarsko, pozersko, onu gustu naslagu šminke pod tim potkožnim tajnama, što se tu sve više, kao pod anatomskim nožem, razrezivalo i skalpiralo jedno potajno skriveno lice, njena je zlovolja sve više rasla“ (Krleža, 1995: 72).

Ostali su ključni likovi romana fatalna žena Bobočka u kojoj Filip traži ljubav koju nije dobio od majke. Tu su još presvijetli Silvije Liepach, Latinoviczev otac za kojeg on saznaje na kraju romana, Baločanski, činovnik kojem je život protekao u monotoniji. Čitav je život živio „onako kako je trebao“, a ne „onako kako je htio“. U braku s Vandom Agramerovom dobio je troje djece: Vladimira, Dagmar i Alis. Na koncu se predao životinjskim nagonima i strasti te

upustio u odnos s Bobočkom, ženom koja ga je dovela u propast. Žena mu se ubila skočivši kroz prozor.

Jedan je od likova u romanu Sergej Kirilovič Kyriales, Filipova suprotnost i možemo reći njegov „alter ego“ (Nemec, 1998). Kyriales zapravo predstavlja podvojenost Filipova karaktera. U romanu se prikazuju intelektualni sukobi između njega i Filipa. Filipovom umjetničkom doživljaju svijeta suprotstavljen je Kyrialesov logički i racionalni doživljaj svijeta. Kyriales predstavlja mračni glas Filipove podsvijesti.

Nemec (1998: 241-242) navodi kako su „duge i mučne debate između Filipa i Kyrialesa (u kojima slikar redovito zastupa načelo teze, a Kyriales uvijek privlačnije i razornije antiteze) zapravo (su) slika Filipova unutrašnjega stanja: to je borba između dva pola jednoga Ja.“ Odnos i rasprave Kyrialesa i Filipa smatramo glavnim točkama djela. Kyriales potkopava sve, novu etičku podlogu, što Filip govori. Lik Kyrialesa je nihilist, opovrgava sve ideale i on je zapravo Filipov dvojnik, podvojenost Filipova karaktera. Filip kada ga sluša kao da čuje samoga sebe, čuje istinu. Rasprave koje Filip vodi s njim su rasprave Filipa sa samim sobom. Filip kada priča s njim osjeća se manje vrijednim, počne mucati, ne zna kako da se izrazi, zaboravi i ono najvažnije što je htio reći. Njihove rasprave možemo nazvati i intelektualnim dvobojem.

Roman Povratak Filipa Latinovicza je prvi moderni roman, a riječ je o tipu monološko-asocijativnog romana napisanog po uzoru na Prousta kao tvorca prethodno spomenute podvrste romana. U njemu se tradicionalna, realistička tehnika spaja s modernim načinom pripovijedanja. Na tematskom se nivou modernost ovog romana očituje u izboru otuđenog lika umjetnika kojeg mori egzistencijalistička kriza. Pomicanjem pripovijedanja na unutarnja previranja glavnog junaka i njegove borbe ovaj roman anticipira liniju modernog romana u hrvatskoj književnosti. Filipa muči kriza identiteta popraćena krizom na stvaralačkom polju. Zbog tog razloga ovaj roman bi bio na tragu egzistencijalističkog romana koji je utemeljio Sartre. Latinovicz nastoji razriješiti pitanje očinstva kako bi našao svoje mjesto i svoju vezu s podlogom koju ne uspijeva naći. Radnja se temelji na sjećanjima, doživljajima, proživljavanjima glavnog lika. Djelo obiluje esejističkim elementima (likovni problemi, razgovori o umjetnosti).

Roman je sastavljen od dva dijela. Prvi dio karakteriziraju introspekcije te povratci u prošlost. Drugi dio romana karakterizira linearno pripovijedanje. Moderni roman karakteriziraju postupci slobodnog neupravnog govora, unutarnjeg monologa, tehnika struje svijesti. U romanu se miješaju lirski, dramski i esejistički elementi.

Nemec (1995: 15) navodi kako je Krleža „od klasičnog romana preuzeo (je) linearnu kompoziciju, sa jasno istaknutim dramskim čvorovima, jasno se vidi i velika uloga unutarnjeg monologa koji često prelazi u neupravni govor, te u prikazivanju Filipovih misli i psihičkih reakcija važnu ulogu ima i tehnika asocijacija.“

Jedna od pripovjednih tehnika koja obilježava roman „Povratak Filipa Latinovicza“ jest tehnika slobodnog neupravnog govora. Prema *Rečniku književnih termina* (1985.) slobodni neupravni govor ili doživljeni govor (franc. *style indirecte libre*, njem. *erlebte Rede*, eng. *experienced speech*) je vrsta indirektnog govora u kojem se pripovijedanje odvija u trećem licu i to iz pozicije lika, dolazi do neposrednog prijelaza na iznošenje misli, osjećaja, pojedinca kao „njegova“ pripovijedanja, a ne pripovjedačeva. To je postupak kojim se nečije riječi prenose ne sa stajališta pripovjedača, već sa stajališta lika. Ali također i govor lika možemo shvatiti kao iznošenje autorova mišljenja.

Slobodni je neupravni govor vidljiv u sljedećem odlomku:

„Rekao mu je nakon nekoliko prvih rečenica (što su ih izmijenili pod Bobinom kasom u Steinerovoj kavani), da je on, Filip, priroda pasivna, sklon u svakome pogledu precjenjivanju svojih vlastitih podražaja, narav nepostojana, živčano podrovana u svakom smislu, s potpuno jalovim izgledima na poboljšanje, i sa savršeno razorenim centrima volje! Pred Filipom da stoji sasvim sterilna patnja, mnogo riječi, samoobmanjivanje nošeno spolnim poticajima, a eventualno i samoubijstvo! Ali ova posljednja varijanta da nije vjerojatna, jer da je Filip po svojoj prirodi organizam slab i kukavan, a slabe i kukavne vrste u životinjstvu da se obično ne uništavaju: stjeničavo životarenje u jednu riječ (Krleža, 1995: 153-154)!“

Ovdje se Kyrialesove riječi prenose sa stajališta samog glavnog lika Filipa Latinovicza, a ne sa stajališta pripovjedača.

Druga je pripovjedna tehnika koju možemo prepoznati u romanu unutarnji monolog. Flaker (1998) za unutarnji monolog kaže kako je on kao i slobodni neupravni govor postupak karakterističan za modernu prozu, a njime se pisci služe kada prate struju svijesti nekog lika, odnosno njegove doživljaje, razmišljanja, asocijacije, sjećanja. Unutarnji monolog je iznošenje misli, osjećaja lika u prvom licu jednine. Taj postupak pripovjedač koristi tako da, umjesto da on sam izvještava o životu nekog lika, pusti njega da sam kaže sve o sebi.

Prvi je dio romana „obilježen tehnikom retrospekcije, i to u obliku lirsko-evokativnih i meditativnih pasaža“ (Nemec, 1998: 239).

Javlja se i tehnika asocijacija koja izaziva kod glavnog lika reminiscencije, pomoću njih zapravo Filip razgovara s vlastitom prošalošću (Nemec, 1998). Nemec navodi primjer riječi *fragle* koja „budi u Filipu uspomene na prva erotska iskustva, a iz toga se opet širi novi krug asocijacija: likovna tema „prijesnog ženskog trbuha“, događaji u bordelu, promukli glas iz polutmine koji mu govori da njegova majka ljubaka s kanonicima i biskupima“ (Nemec, 1998: 244). Dakle, esejistički dijelovi, introspekcija, asocijativna tehnika kakvu je uveo Proust u svom ciklusu, struja svijesti, unutarnji monolog, slobodni neupravni govor, sve su to modernistički elementi u romanu koji ovo djelo stavljaju na početke hrvatskog modernog romana.

4. Odnos pojedinca i društva u romanu

U ovome romanu Krleža postavlja pitanje problema pojedinca i društva. S jedne se strane nalazi lik fovističkog slikara, a s druge strane kostanjevečka sredina za koju je mislio kako će mu donijeti smiraj i inspiraciju, a da bi na koncu shvatio kako ni tu ne pripada te razmišljao o odlasku. Ovakvim se sukobom Krleža bavi i u nekim drugim svojim djelima kao što su, primjerice, roman *Na rubu pameti* ili drama *Gospoda Glembajevi*.

Tipični problemi koji opsjedaju Filipa su egzistencijalni – samoća, otuđenost, nemogućnost komunikacije. Pojedinaac je neminovno vezan za svoju sredinu te će stoga u ovome poglavlju biti riječi o odnosu pojedinca i sredine u koju je uronjen i za koju ne neraskidivo vezan.

Središnji je figura ovoga romana lik Filipa Latinovicza koji povezuje sve ostale likove i kroz čiju perspektivu sve druge likove vidimo. „Pripovjedač se služi različitim tehnikama pripovijedanja kao što su: sveznajuća naracija, dijalog, indirektni unutrašnji monolog, ali sve te tehnike služe tome da bi se očitovalo samo jedno gledište, i to Filipovo“ (Engelsfeld, 1975).

Ostali glavni likovi romana: Bobočka, Kyriales i Balloczanszki, kako navodi Engelsfeld, „koncipirani su dvostruko, kao zasebni likovi i kao sastavni dijelovi Filipova duhovnog ustrojstva. Kada su tretirani kao zasebni likovi, prikazani su iz Filipove perspektive pa im nije dopušteno razviti, barem u nešto širem opsegu, vlastito unutarnje gledište“ (Engelsfeld, 1975). Svi su ostali likovi prikazani onako kako ih vidi Filip te nedostaje šira perspektiva. Zaključujemo kako roman ima jedno gledište, to je Filipovo gledište, tako ima jedan lik, taj lik je Filip.

Roman je podijeljen na dva dijela povezana likom Filipa i njegovim traktatima o slikarstvu i umjetnosti (esejizam). Prvi dio čine Filipove reminiscencije na djetinjstvo u trafici majke Regine u gradu Kaptolu, drugi prikazuje Kostanjevečku sredinu oličenu u lažnoj aristokraciji okupljenoj oko Liepacha.

Latinovicz nakon 23 godine lutanja po Europi dolazi na kaptolski kolodvor. Odlučuje se vratiti u Kostanjevec, mjesto u kojem mu živi majka koju nije vidio otkad ga je izbacila zato što je potrošio novac na prostitutke. Nada se kako će ovdje napokon pronaći smirenje, ali i inspiraciju nakon što je bez iste ostao. Europski mu gradovi više ne pružaju dovoljan izazov što se najviše očituje krizom na stvaralačkom polju. Latinovicz pokušava riješiti i pitanje očinstva kako bi napokon našao mjesto koje će zvati domom.

Milanja (2011: 870) će za Latinovicza reći kako je to „je pravi lik transcendentalnoga beskućnika u fundamentalnom stanju krize identiteta koga određuju brojne dihotomije. Prva po redu, a ne po važnosti, mogla bi se odrediti kao aporija između Latinovicza kao reprezentanta europske kulturne tradicije, od naobrazbe, teorije do ideja, a u biti je marginalac i autsajder kao umjetnik, ili drukčije rečeno dihotomija je u opoziciji europskog spram panonskog. Vraćajući se, naime, u svoju rodnu Panoniju, on je i tu stranac i derasine.“ Latinovicz, obrazovani slikar koji je prošao cijeli svijet dolazi u zaostalu seosku sredinu u kojoj se ništa nije promijenilo svih tih godina otkad ga nije bilo. Pokušava pronaći inspiraciju koju je izgubio prije više od godinu dana.

„Od onda je prošlo već mnogo vremena, a on nije naslikao ništa; poslije ona dva-tri sretna jesenja dana, on nije dugo već doživio ništa što bi bilo vrijedno da se uopće doživi: vuče se po kavanama, živi među ovim dvonošcima, koji nose kišobrane i uvijek kada govore, govore o nečem stvarnom: (o kruhu ili mesu), miču čeljustima i zupalima od kaučuka, a sve je jalovo i nema nikakvog više razloga za opstanak“ (Krlježa, 1995: 27).

Gubitkom inspiracije za stvaranjem gubi i želju za životom te upada u egzistencijalističku krizu pokušavajući spoznati i vratiti smisao svog života:

„Taj čovjek sumnja u identitet svog vlastitog »ja«. Taj čovjek sumnja u identitet svoje vlastite egzistencije, a jutros je doputovao, i tu u toj kavani nije ga bilo već jedanaest godina“ (Krlježa, 1995: 36-37).

Osjeća kako njegov rad, a time i on sam nisu nikom potrebni. Latinovicz smatra kako drugi ne cijene njegovo slikarstvo te kako im ono nije bitno jer su zaokupljeni prizemnim, svakodnevnim brigama:

„Svako pojedino lice vuče sa sobom ogromne krugove svoga postojanja i svoju toplu utrobu i strane tople utrobe, iz kojih je promiljelo kao gusjenica, i sada se vuče i prti sa svojim otrovnim žalcem i grize, i bode, i jede i proždire, i žderu ga, i zapregli su ga i biju ga bičalom o glavu, i sve se miče u krugovima otpora i gladi i strave, a u svemu tome je slikarstvo u glavnom nepoznata i suvišna stvar (Krlježa, 1995: 29)!“ Osjeća se kao izopćenik. Ljudi su zaokupljeni prizemnim stvarima i brigama i nitko od njih uopće ne razmišlja o nečem višem, o smislu života. Filipu su njihovi životi isprazni i neispunjeni. Za njega ti ljude žive po navici, onako kako bi trebalo, zadovoljavajući svoje biološke potrebe i ne razmišljajući o nekom višem smislu kao on.

„Ljudi lakiraju sebi nokte kao stari istočnjaci, kupaju se u mramornim kupaonama, voze se u ugrijanim kočijama, piju gorke želučane likere, ali pojma zapravo nemaju što je to životna stvarnost i kako bi trebalo živjeti (Krlježa, 1995: 34)!“

Filip, veliki umjetnik, ne osjeća više povezanost s velikom europskom civilizacijom. Grad za njega postaje simbol najgoreg pa iz tog razloga pokušava pronaći smirenje u panonskoj seoskoj sredini s Kostanjevcem u središtu. Njegov se doživljaj grada može pronaći u sljedećem odlomku:

„Grad znači bezuslovno nezdravo udaljavanje od prirodnog i od osnovne prirodne podloge neposrednog života (Krlježa, 1995: 53)!“

Filip, dolazi u panonsku sredinu nastojeći tu pronaći izgubljeni identitet. Budući da ne osjeća povezanost s gradom, pokušava ju pronaći u Panoniji. No, već pri samom dolasku postaje jasno da ni tu neće naći ono što je tražio. „Zasićen zapadnoeuropskom urbanom civilizacijom, slikama smrdljiva velegrada *u oblaku čađe i dima*, Latinovicz o svom zavičaju mašta kao o idili, živopisnoj oazi mira i tišine u kojoj nema *čađe, ni jurnjave, ni živaca* čeznući za neposrednošću života, za izravnim i neiskvarenim gledanjem“ (Žmegač, 2013). Realnost je, međutim, drugačija. Slika povratka ima negativnu stranu, to vidimo na samom početku romana kada Filip prvo vidi Meduzinu glavu od sedre nad teškim, okovanim hrastovim vratima i hladnu kvaku.

Provodeći vrijeme u kavani, u prvom dijelu romana, Filip promatra ljude koji prolaze ulicom. Cilj mu je naslikati ulicu. Nepremostiva je daljina između tog slikara i mase ljudi koja se kreće provincijskim ulicama. U sceni u kavani Latinovicz minuciozno promatra okolinu oko sebe i u svojoj nervoznoj izgubljenosti, dok se prisjeća starih slikovitih doživljaja jeseni iz vremena kada je zadnji put imao inspiraciju koja je odavno nestala i za kojom toliko čezne. U drugom dijelu romana prikazana je kostanjevečka sredina. S jedne strane u toj sredini nalazimo likove seljaka predstavljenih foringašem Jožom Podravcem koji Filipa pristaje odvesti do Kostanjevca. S druge su strane tu likovi aristokracije koja se izražava na njemačkom okupljene oko lika župana, presvijetlog Liepacha Kostanjevečkog. Također, tu su i likovi promašenih ljudskih sudbina kao što su Baločanski, Kyriales i Bobočka koji ne pripadaju nijednom od ovih dvaju svjetova, a njihove priče čine, moglo bi se reći zaseban dio romana. Filip ne osjeća pripadnost ni s jednom od ovih skupina. Ta lica su „živčano podrovana i moralno neuravnotežena“, u tom društvu Filip otkriva ponore ljudskih strasti i shvaća kako je njegova okolina siromašna. On ne shvaća mišljenja i život svoje okoline. Sve to ga navodi da se zatvori u sebe i ne vjeruje toj sredini. No kako vrijeme prolazi Filip postaje dio te cjeline i možemo reći da se utapa u masu.

Drugi se dio romana bavi Filipovim boravkom u Kostanjevcu. Filip se odlučuje suočiti s majkom te pronaći mir u kostanjevečkoj sredini. „Tu je prikazana sva realnost hrvatske provincije, njeno jadno stanje, bezlično trajanje, ništavilo, propadanje u blatu“ (Žmegač, 2013).

Do Kostanjevca ga pristaje odvesti foringaš Joža, jednostavan lik seljaka u kontaktu s kojim Filip postaje svjestan svoje različitosti:

„Jako je daleko između njega i ovog panonskog kočijaša: zapravo neshvatljivo daleko (Krlježa, 1995: 52)!“

„Kakve su to protuprirodne daljine između njega, koji je još kao sedamnaestogodišnji dečko počeo gledati žene na Toulouse-Lautrecov način (a da ni pojma nije imao o Toulouse-Lautrecu) i ove nepokvarene prirodnosti ovoga kočijaša? Kakvo je to razmicanje i udaljavanje, kakvo je to rasteenje? Kamo se otkinula takva jedna odvojena čestica kao on, kada se je otkinula od okoline, od stanja, od podloge; koja je to tangenta i kamo se putuje tim smjerom? Je li to razdvajanje, rastavljanje ili ludnica (Krlježa, 1995: 52)?“

Lik foringaša Jože Podravca, koji pripada najnižem sloju društva, govori hrvatskim kajkavskim dijalektom, drugi su pol panonskog svijeta. Joža Podravec je prvi lik kojim Filip

čitatelju daje uvid u hrvatsko. Jožina neposrednost, praktičnost, ljudskost i jednostavnost ga fasciniraju. U susretu s tim likom razotkriva se razlika Filipovog pogleda na svijet kao raspadnute slike svijeta spram životne filozofije Jože Podravca. Podravec je lik koji živi svoj jednostavan život, u skladu s prirodom, ne razmišljajući previše ne o čemu. Na tome mu Filip, kojeg muče egzistencijalna pitanja, zavidi. To je nešto što on nikad neće moći postići.

Latinovicz se pita kako se odvojio od te sredine te gdje zapravo pripada. Postojali su trenutci u kojima je Latinovicz osjećao bliskost s tom sredinom. Jedan je od njih požar koji je izbio kod nadcestara Hitreca u kojem je Latinovicz spasio bika iz goruće štale. Tada je jedna riječ, kao što je to kod Prousta, primjerice, kolačić madeleine, probudila u njemu niz osjećaja povezanosti s panonskim tlom. U pitanju je riječ *ogenj*:

„Ogenj!“ „Ta stara zaboravljena riječ probudila je u Filipu jaki osjećaj panonske podloge. On ni sam nije znao zašto, ali u taj tren osjetio je neobično jako neku subjektivnu elementarnu pripadnost toj podlozi: osjetio se doma“ (Krleža, 1995: 66). No, ovaj osjećaj kod Filipa neće dugo trajati.

Latinoviczeva je majka trafikantica Regina, pravog imena Kazimiera, bila poljskog porijekla. To je svakako najintragantnija pojava čitavog njegovog djetinjstva. Ovdje se otkriva Latinoviczev problematičan odnos s njom. Njezina je pojava obavijena velom tajni, no jasno je kako je i ona bila jedna od žena zbog kojih je Filipa izbacila na ulicu. Regina je bila biskupska i velikaška ljubavnica u mladosti, što je ostavilo trajne traumatične posljedice na Filipovo djetinjstvo, čija je mladost obilježena razvratom i nezdravim odnosom prema vlastitoj tjelesnosti i seksualnosti. Upravo je majčina misteriozna prošlost utjecala na Filipov nemir. Prilikom slikanja majčinog portreta vidljivo je karikaturalno prenaplašavanje fizičkih osobina.

Ne želi mu otkriti istinu o ocu koja Filipa najviše muči. Filip ju doživljava kao izuzetno hladnu, ali i misterioznu želju te se prisjeća brojnih događaja iz djetinjstva koji mu ni danas nisu u potpunosti jasni. Odlučuje napraviti portret majke. Sve je išlo u redu dok ju Latinovicz nije u potpunosti ogolio, a ona se razočarala suočena sa sinovljevim viđenjem vlastite majke. Ovdje postaje jasan njezin sta o njoj koja ga podsjeća na bordelske dame, na frajle. Riječ „frajle“ spomenuo je foringaš Joža Podravec i ta ga je riječ podsjetila na prošlost. Crtajući majku, Filip ju ogoljuje, skida s nje svu šminku, namještenost iza koje se Regina skrivala. Njoj se portret, što je izrada sve više napredovala, sve manje sviđao.

„Što je taj kist kao namočen u terpentinu sve više skidao s toga lica sve lutkasto, načinjeno, bazarsko, pozersko, onu gustu naslagu šminke pod tim potkožnim tajnama, što se tu sve više, kao pod anatomskim nožem, razrezivalo i skalpiralo jedno potajno skriveno lice, njena je zlovolja sve više rasla“ (Krleža, 1995: 72).

Majka želi da ju naslika u crnoj svili kao simbolom njezina sadašnjeg visokog položaja u aristokratskom društvu. No, Filip koji slikanjem izražava svoje osjećaje ne može koristiti crnu boju koja predstavlja masku za njezinu lošu prošlost. On ju prikazuje onakvom kakva ona zaista jednako kao što će njega nešto kasnije ogoliti Kyriales i prikazati onakvim kakav on zaista jest, a što ni sam sebi ne želi priznati.

Majka mu je često boravila u društvu župana presvijetlog Silvija Liepacha. Filip uviđa bliskost među njima, ali ne može zaključiti o čemu je točno riječ. Liepach je oko sebe okupljao svu kostanjevečku aristokraciju i bio je to svijet u koji se Filip nije uklapao i koji je s podsmjehom promatrao. Iz sljedećeg je odlomka vidljiv Filipov doživljaj aristokracije:

„Filip je gledao te ljude kako žvaču porculanskim svojim zubalima, kako govore o najnovijim homeopatskim metodama liječenja, o veronalu, o glazbi, o spiritizmu, o antroposofiji, i na momente bilo mu je kao da sanja. Da se između pedeset hiljada krovova on morao da namjeri na ovakav truli krov i upravo taj truli krov mora da mu je takozvani »roditeljski dom« (Krleža, 1995: 74).“

Jasno je kako Filip ne osjeća pripadnost ovom društvu koje je za njega umjetno, lažno i klaunovsko. Zanimljiv je njegov doživljaj jednog od pripadnika te aristokracije, Tassilla plemenitog Pacaka:

„Gledajući pred sobom tog brbljavca u sivim gamašama s monoklom, Filip je neprestano imao jedan te isti osjećaj: da tu pred njim stoji nekakav levantinski poludivljak i da ga gnjavi s kupnjom najjeftinijih igračaka i ogledala, a on nije došao ovamo da kupi tu nekakva šarena stakalca od poludivljaka, i nije došao da se tu razgovara na sajmu s trgovačkim pomoćnicima, i što ga do vruga smeta, i što mu ne vidi u očima, da mu je sve to dosadno i neka ga pusti na miru (Krleža, 1995: 110)!“

Filip tu sredinu promatra sa strane, oguljuje ju i skida maske sa svih njezinih predstavnika. Nižu se portreti svih predstavnika aristokracije, presvijetlog Silvija Liepacha (za kojeg Filip na kraju saznaje da mu je otac), njegove sestre banske savjetnice Eleonore Rekettye, doktora Tassila Pacaka-Krištofija i grofice Orcyval. Već njihova imena sugeriraju nešto

egzotično, strano i prevladano. Njemština, kojom međusobno komuniciraju, naglašava njihovu ekskluzivnost i zatvorenost spram običnog puka koji nema pristup njihovom svijetu.

Reginu osuđuje društvo i njen sin. Svi znaju kako zarađuje novac, nažalost i ona prodaje svoje tijelo. Jaz koji postoji između majke i sina dolazi još od djetinjstva. Kao mali nije primao njenu ljubav, a to što mu je zaključala vrata i tako ga otjerala nikada joj ne može oprostiti. Ona je lik koji nosi masku i sve što ona radi je lažno ili upitno. Jaz između njih dvoje prisutan je kroz cijelo djelo najviše zbog toga što mu ne želi reći tko mu je otac. Otac kojega nema je bolji roditelj nego ona. Često bi ga noću ostavljala samog, od tuda mu strah od samoće. Dan kada mu je zatvorila i zaključala vrata je dan kada mu se cijeli svijet zatvorio.

Jedino pozitivno što nalazi u toj sredini za Filipa je Bobočka, odnosno Ksenija Radajeva, koja radi kao kasirica u kavani „Kod Krune“. Misteriozna je to žena i Filip je svjestan kakvi ju glasovi prate, no unatoč tome jedino kraj nje osjeća toplinu i pripadnost. Upravo je ona razlog njegova zadržavanja u Kostanjevcu usprkos tome što je svjestan da ni tu ne pripada i razmišlja o odlasku:

„Ta gospođa Ksenija, sa svojom prosijedom kosom, promuklim altom i svijetlim djevojačkim, vedrim akvamarin očima bila je glavni razlog da se Filip nije krenuo iz Kostanjevca još odmah na početku“ (Krleža, 1995: 100).

Ona je jedino što ga još drži u toj sredini tako suprotnoj svim njegovim nazorima i razmišljanjima:

„Svi su ti ljudi pred njim izgledali kao namazane mesnate lutke, samo su njene oči imale bistar sjaj akvamarina, a trepavice su joj bile tako bujne, tako crne, tako metličave, te je Filipu izgledalo, kao da su umjetne“ (Krleža, 1995: 110).

Panonska je sredina, koju doživljava preko kruga okupljenog oko kruga presvijetlog Silvija Liepacha, za njega pozerska i umjetna:

„»Ljudi su lutke, i sjede po raznim civilizacijama kao po izlozima«“ (Krleža, 1995:56), mislio je Filip promatrajući ovu elitu na liepachovskoj terasi. Kao mannequini sjede te lutke po izlozima, a odostraga u pozadini, nekakvi nevidljivi aranžeri preoblače te lutke uvijek iznova u druge krojeve i u druge običaje, i to se onda zove, a da nitko zapravo nema pojma zašto - »napredak« (Krleža, 1995: 110)!“

O Bobočki je imao visoko mišljenje te je smatrao kako ona jedina ima hrabrosti biti ono što jest u sredini u kojoj nitko nije ono što je i svi glume:

„Ta žena ima smionosti da u ovom smrdljivom provincijalnom zakutku u jednoj mračnoj kavani sjedi za kasom kao kasirica, a jedan otpušteni kažnjenik, paralizik, pacijent, bivši čovjek vuče se za njom kao sjenka; da nije bila ministrovica, ni jedna od ovih kostanjevečkih cinovničkih dama ne bi toj kasafrajli pogledala u oči, a sada svi imaju o njoj svoje uzvišeno mnijenje, ali ipak sjede s njom, jer je bila žena jednog aktivnog ministra (Krlježa, 1995: 111)!“

Bobočka je bila udana za ministra Pavlinića od kojega se razvela. Upoznaje Vladimira Baločanskog koji je bio činovnik i živio monoton život sa svojom ženom Vandom te djecom, Vladimirom, Dagmar i Alis. Prepustio se njezinim čarima te uništio svoju obitelj. Zbog nje je završio u zatvoru, a tijekom njegovog se boravka u zatvoru, Bobočka upoznala i spetljala s politikantom i ratnim profiterom. Nakon izlaska iz zatvora, Baločanski ju pronalazi te počinje živjeti s njom u prizemnici u Kostanjevcu.

Filip se samo s Bobočkom osjećao prihvaćenim:

„Filipova ideja na primjer, da u nama stanuju drugi kao u starim grobovima i svi mi da smo samo kuće pune nepoznatih, mrtvih stanara, Bobočki je bila neobično bliza i draga“ (Krlježa, 1995: 138).

Bobočka je središnji lik u djelu. Ona je fatalna žena. Saznajemo o njenom ranom gubitku nevinosti, promiskuitetu, nazivaju ju nimfomankom, o braku. ona uništava ljuske sudbine da bi dobila što želi, a najvažnije rečeno nimfomanka što se odnosi na njezinu pretjeranu žensku seksualnost. Ono što razlikuje Bobočku i Filipovu majku je to što je Bobočka skinula masku i pokazala upravo tko je ona. Dok drugi likovi imaju i ne skidaju tu masku s lica. Možemo o njoj govoriti kao o liku koji je dvosmislen, mlada je, stara, malo govori istinu malo govori laž. Njezino propadanje vidimo i u erotskom trokutu u kojemu se nalaze ona, Filip i Baločanski. Ona je vođena svojim nagonima i pred nikime nije ono što nije. To je ono što je privuklo Filipa i samo bi se u njenom zagrljaju osjećao mirno i ostao u toj zatvorenoj i zaostaloj sredini. Iako Bobočka nije na Filipovoj intelektualnoj razini ima mogućnost i Filip ju sluša kada on govori o umjetnosti.

Ni o Baločanskom Filip nije imao visoko mišljenje smatrajući kako mu je život protekao u monotoniji. Baločanskoga je društvo smjestilo u kalup i tom je kalupu on ostao se dok na

koncu nije poklekao i predao se strastima s Bobočkom. Baločanski je predstavnik građanskog društva. On je osoba koja ima masku i koja je primjer konvencija i rutina. Bio je u sretnom braku sve dok nije upoznao Bobočku i zaljubio se i nju. Ta zaljubljenost ga dovodi do propasti od braka pa sve do dugova i na kraju ubija Bobočku. U sljedećem je odlomku vidljiv Filipov doživljaj Baločanskog:

„On je kao zamotan u frankiranoj kutiji, zapakiran po svim pravilima odgoja, određenog činovničkog pogleda na svijet, u dresuri svojih živaca, sklonosti i temperamenta, putovao po svijetu kao primjerak visokog gospodina kraljevskog činovnika, koji se giba i misli po navinutom stroju običaja i tako zvanog uvjerenja“ (Krleža, 1995: 121).

Buržoaziju predstavljaju likovi posjednika Jakoba Steinera i bečkog industrijalca Korngolda prema kojima Filip iskazuje jednaku antipatiju:

„U raljama toga Korngolda nestajale su gomile ribljeg mesa, i hladetine, i majoneze, kao u raljama gladnog vodenog konja; sav crven kao rak, znojan, u svilenj košulji, dišući teško glasnim izdisajima, kao kakav ogroman podvodni sisavac, stari je sjekao debele ploče mesa, lomio led, srkao vino, pušio, dimio, pljuckao i prilično duhovito pričao o žderanju i prežderavanju“ (Krleža, 1995:70).

U romanu je najzanimljiviji odnos između Filipa i misterioznog Grka s Kavkaza, Kyrialesa, Bobočkinom poznanika, o kojem malo tko nešto zna. Kyriales je bio dvostruki doktor, doktor dermatologije i doktor filozofije koji je navršio pedesetu.

On uspijeva najviše iznervirati Filipa prepoznajući njegovu slabost. Za razliku od Filipa, Kyriales je razuman, prizeman i logičan. On je Filipov alter-ego, zapravo Filipova podsvijest koja mu govori pravu istinu koju on, Filip, nikako ne želi čuti:

„Taj Kyriales posjedovao je spram Filipa neku neshvatljivo uzvišenu superiornost, raspoložujući čudnim i neobično opasnim svojstvom: sposobnošću, da razara sve Filipove misli; zamisli, da mrvli njegove istine i zanose, i da sve Filipove tjelesne i duševne snage atomizira u prašinu i u potpuno bezvrijedan pepeo“ (Krleža, 1995: 151).

Kyriales osjeća Filipovu slabost te to i koristi znajući pritom kako je i ona sam prilično slaba i kukavna jedinka, ali je isto tako i siguran jer za njegove slabosti nitko ne zna. Kyriales je Filipa znao potpuno razbjesniti:

„Ne samo da je bio uvjeren da Filip nema nikakva talenta, da je običan brbljavac, koji se obmanjuje velikim riječima, i da ne će stvoriti nikada ništa, nego govoreći tako o temama iz raznih oblasti, on je iznenađivao Filipa o svojoj raznoliko izgrađenoj, ogromnoj i nenamještenoj erudiciji, upozoravajući toga nervčika pred sobom na često nepregledne komplekse praznina u njegovoj žalosnoj, artistskoj glavi“ (Krleža, 1995: 153).

Kyriales je vidio Filipa, vidio je njegovu slabost, njegovu nestabilnost. Vidio ga je onako kako ga nitko u toj sredini nije vidio. Znao ga je ogoliti do srži:

„Rekao mu je nakon nekoliko prvih rečenica (što su ih izmijenili pod Bobinom kasom u Steinerovoj kavani), da je on, Filip, priroda pasivna, sklon u svakome pogledu precjenjivanju svojih vlastitih podražaja, narav nepostojana, živčano podrovana u svakom smislu, s potpuno jalovim izgledima na poboljšanje, i sa savršeno razorenim centrima volje! Pred Filipom da stoji sasvim sterilna patnja, mnogo riječi, samoobmanjivanje nošeno spolnim poticajima, a eventualno i samoubijstvo! Ali ova posljednja varijanta da nije vjerojatna, jer da je Filip po svojoj prirodi organizam slab i kukavan, a slabe i kukavne vrste u životinjstvu da se obično ne uništavaju: stjeničavo životarenje u jednu riječ (Krleža, 1995: 153-154)!“

Osim što je kritizirao Filipa kao osobu, Kyriales je kritizirao i njegovu umjetnost:

„A što će meni danas vaše slike o ljudima, koji imaju bolesne zube i dugove? Čemu te slike? Potpuno su suvišne! Sve kad biste doista i bili slikar, i kad biste doista znali slikati! Dugovi i bolesni zubi su dosadne i suvišne pojave u stvarnosti, a po gotovo kao surogati (Krleža, 1995: 156)!“

Filipu je jasno da taj čovjek govori istinu. On govori jasno ono što Filip samom sebi ne želi priznati:

„Sluša Filip Kyrialesa kako govori o slikarstvu, i kao da čuje svoj najsakriveniji glas, gdje mu govori iz utrobe, osjeća, kako taj antipatičan čovjek govori istinu, kako stvari tako doista stoje i kako je glupo slikati slike danas, a pogotovo biti nesposoban i manijakalno htjeti slikati surogate (Krleža, 1995: 156)!“

Kyriales skida sve Filipove maske i otkriva Filipa onakvog kakav on zaista jest. Poznaje ga bolje, no što Latinovicz poznaje samog sebe i kaže naglas ono što Latinovicz ni samom sebi ne bi priznao:

„Tu njega ovaj čovjek svlači! On vadi iz njega sistematskim redom sve: i njegova zapažanja, i podražaje, i ljepote, i osjećaj životne punoće, prikazujući mu život takvim, kakav život doista jest, i kakvim ga Filip i sam doista i smatra! Kao lutku, tako ga svlači taj čovjek i on postaje potpuno prazan, kao soba, iz koje su iznijeli sve, jedan komad pokućstva za drugim i ništa nije ostalo nego jedna mala istina, što još tiho pucketa na stolu, kao svijeća, kada dogorjeva“ (Krleža, 1995: 157).

Kyriales je mizantrop. Njegov je život izgubio smisao. Pričalo se kako je to zbog toga što su mu kozaci ubili djevojku u Sankt Petersburgu prije nekoliko godina.

Filip mu, svjestan da ga Kyriales čita kao knjigu, odgovara:

„Ja govorim s respektom o nepoznatim i meni nejasnim kompleksima: ja se nikada ne bih usudio da pred vama govorim o bilo kom pitanju iz područja kožnih bolesti takvom uzvišenošću, kakvom vi govorite o slikarstvu! Ja nisam intelektualno drzak zato, jer mi nije sve jasno u nekakvom mediokritetskom simplizmu kao vama! Ja ostavljam još nekim pojmovima čistu neoskvrnutost! Ja nisam verbalan materijalist, ni cinik, ni dermatolog! Ako ste vi dvadeset i sedam hiljada puta držali u vašoj ruci nekakav pišivi prerez cerebralnog tkiva, ja sam dvadeset i sedam hiljada puta drhtao pred svojim platnom! Ja vjerujem u čistoću umjetničke spoznaje, kao u još jedinu čistoću, koja nam je preostala u ovom životinjstvu oko nas (Krleža, 1995: 175)!“

U raspravama se, između Latinovicza i Kyrialesa otkriva odnosa duha i tijela, govorimo o sukobu između razuma s jedne i prizemnosti s druge strane. No, i Kyriales je, kao i Latinovicz, razočarani pojedinac koji otvoreno pokazuje svoju mizantropiju. Jednako je slab kao i Filip, ali za razliku od Filipa svoju slabost uspješno skriva od drugih.

Kyriales zna, da ako bi drugi uspjeli otkriti njegovu slabost, jednako bi ga tako napali kao i Latinovicza. Uspješno skriva sve svoje tajne, a o njemu postoje jedino legende za koje se ne može znati jesu li istinite ili lažne.

Sve gore navedeno i citirano, sve rasprave koje su imali Kyriales i Filip, (sumnja u Filipov slikarski talent, pitanje i smisao suvremene umjetnosti, tvrdnja da slikarima poput Filipa nema pomoći, mišljenje da njima preostaje samo patnja i onda samoubojstvo...) navele su Filipa da on sam sumnja u svoju bit. Kyriales je lik u djelu koji pokušava potkopati Filipa i njegove napore da on sagradi podlogu na kojoj može ponovo uspostaviti vlastiti stvaralački integritet. Ako to gledamo s Filipove točke gledišta to je jedan od važnijih elemenata romana.

Kyriales je podvojenost Filipova karaktera, on je njegov dvojnik kojeg Filip sluša. Kada ga sluša kao da čuje svoj skriveni glas.

Za razliku od Filipa, Kyriales je svjestan svoje slabosti i kukavnosti. Odlučuje se na samoubojstvo bacivši se pod vlak na kraju romana.

Na koncu romana, Filip suočava majku s pitanjem očinstva:

„Što me sada gledate, kao da sam poludio? Evo, ja sam navršio četrdesetu godinu, a još ni dan današnji ne znam, tko mi je zapravo otac! Čitavog svog djetinjstva ja sam se grizao nad tim pitanjem, moja mladost ostala je razorena zbog te tajne, a vi, koja ste svemu tome krivi, vi ćete sada tu večeras meni govoriti nešto s nekakvog moralnog pijedestala (Krlježa, 1995: 216)?“

Ona mu pokazuje sliku oca, presvijetlog Silvija Liepacha Kostanjevečkog. Na kraju romana Baločanski ubija Bobočku pregrizavši joj grkljan. Nije mogao podnijeti to što ga je namjeravala napustiti i oputovati u Hamburg. Budući da mu je uništila život, nije mogao podnijeti činjenicu da bi ga mogla ostaviti i započeti novi život. Njegov je završio onda kad je upoznao nju pa je odlučio da završi i njezin. Filip ju nalazi mrtvu na krevetu te tako gubi jedino što ga je još držalo u toj sredini:

„Na postelji, s obim nogama na zemlji, prebačena preko krevetne daske ležala je Bobočka, sva u krvi: Baločanski pregrizao joj je grkljan. I sve je bilo krvavo: i posteljina i jastuci i njena crna, svilena bluza. Oči su joj bile otvorene, te se činilo kao da gleda. Izvana čula se graja: ljudski glasovi sve bliže i bliže. Šum jesenje kiše i tmina.“

Otvorene Bobočkine oči simboliziraju ono prirodno, neizvještačeno, nekakav otpor. Latinovicz na koncu ostaje sam. Postaje nijemi svjedok tragedija i nekoliko uništenih života.

Motiv očiju provlači se još od početka romana kada Filip s nelagodom osjeća sitničave oči malog grada nad njim kao djetetom bluda, da bi oči ponovo iskrsele na kraju u finalnoj zastrašujućoj sceni. Sve crnokrvne kreature što se se vukle kostanjevečkim kurijama imale su organ vida, ali nisu nikada imale moć pravog gledanja, nisu bile sposobne proniknuti u čudesa ljudskih očiju, osjetiti zanose, spoznavati svijet. Iako posjeduju organ, nisu nikad znali da vide, jer su živjeli pod krinkom, vodili se psihologijom stada, duhovno trunuli u pomodarstvu i konvencijama odričući se iskrenog promatranja.

Filip je podvojena osobnost. S jedne bi strane htio saznati istinu o svom porijeklu nadajući se kako će tako naći smiraj i inspiraciju, no s druge strane, u susretu s kostanjevečkom

sredinom kojoj pripada, tu istu sredinu niječe i ne želi osjetiti povezanost i pripadnost. Razotkrivajući tu sredinu, a time i svoje porijeklo, u isto vrijeme ne želi biti dio iste i od nje se sve više udaljava.

Latinovicz ne pripada ni gradskoj, naprednoj, europskoj civilizaciji te od nje bježi u Panoniju, konkretno Kostanjevec. Isto tako on ne pripada ni jednom društvenom sloju prikazanom unutar kostanjevečke sredine. Ne pripada seljacima, predstavljenim likom Jože Podravca. Ne pripada ni kostanjevečkoj aristokraciji okupljenoj oko župana presvijetlog Liepacha Kostanjevečkog, a ne pripada ni buržoaziji. Konačno, Latinovicz ne osjeća bliskost ni s posebno izdvojenim likovima Baločanskog, Kyrialesa i Bobočke. Lik Bobočke svakako je lik prema kojem Filip gaji najviše simpatije, no čini se kako laže samom sebi i panično pokušava naći smirenje u toj ženi iako je svjestan njezine mračne prošlosti i karaktera. Upravo je njezina izopćenost ono što ih povezuje. Ona je jedino stvarno u toj izvještačenoj sredini i u njoj Filip prepoznaje sebe te je upravo to ono što ga njoj privlači.

Filip se ne uspijeva realizirati u toj sredini i naposljetku se s njom stapa. Ostvaruje se kao još jedan dekadent, tragičan lik čiji bljesci otpora nisu bili mogući zbog utvara prošlosti, ali i raskola sadašnjosti u kojoj nije mogao ostvariti svoje idealističke zamisli. Filipa progoni njegova vlastita prošlost kojoj se on ne može oduprijeti. Koliko god pokušavao doći do istine o svom porijeklu i koliko se god pokušao smiriti i negdje pripadati toliko, saznajući istinu o sredini čiji je dio, od te sredine bježi i ne želi vjerovati da ima veze s njom.

Filip je lik umjetnika i on je tipičan intelektualac tridesetih godina dvadesetog stoljeća koji je u sukobu sa svojom okolinom. Pokušava svojim slikarskim vizijama u narod udahnuti malo života i obuhvatiti totalitet života. Te slikarske vizije najčešće su neuspješne bez obzira na to koliko se on trudio ostvariti ih. Prije su bile pune života i boja no sada počinju biti sive, bez podloge, kao ništavilo. Kada je promatra vidi realnost hrvatske provincije, ona je u jednom stanju i ništavilu. Zdrava, seljačka narodna masa, biva pljačkana i gažena od strane svojih vladara i gospode doktora. Filip ironično komentira i govori o licemjerju društvene sredine.

„Ulaskom glavnog lika u krug kostanjevečke aristokracije roman dobiva izrazitije dramske akcente. Šaroliko društvo oko presvijetloga Silvija Liepacha Kostanjevečkog, vlastelina i bivšega velikog župana, povod je Filipu da kritički, s distance i s povlaštene pozicije umjetnika-outsajdera, promotri svijet »provincijalne glembajevštine«. Kostanjevečki prizori obilježeni su demaskiranjem pojedinih članova te društvene »elite« i sve dubljim poniranjem u stvarnost panonske provincije“ (<https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842>).

Buržoaziju predstavljaju likovi Jakob Steiner i Korngold, prema njima Filip također iskazuje antipatiju. Smatra da svi nose „maske“ i da društvo koje tada postoji nema budućnosti. Kada kažemo da nema budućnosti možemo uzeti u obzir sami početak djela u kojem Filip kaže da se nakon dvadeset i tri godine ništa nije promijenilo, zna gdje se sve nalazi i sve stoji na svom mjestu. Slika koja pokazuje sabor bana Jelačića nalazi se u Filipovoj sobi kao i u više gospodskih kuća, te nju Filip koristi kako bi izrazio svoj stav o lažnosti hrvatskog narodnog preporoda kao i preporodne umjetnosti govoreći da ona zaboravlja najšire i najsiromašnije slojeve pučanstva. Lik Jože Podravca i djevojke Jage sa sela prikazuju s kojim se problemima susreću ljudi sa zaostalog sela. Njih je Filip branio i želio im je pomoći. Filip bježi od primitivnog panonskog jer to u njemu izaziva gađenje.

Povratak Filipa Latinovicza je djelo koje nam govori o sukobima između ljudi koji su različitih profesija, karaktera i podrijetla. Filip je glavni lik koji se našao u njihovom svijetu i na njihovom putu te s njima ispituje svoju introvertiranu, složenu i senzibilnu stranu. Filip je pojedinac koji traži smisao. Uz to vežemo motiv „puž bez kućice“, gdje je Filip od svih kuća baš morao biti rođen u toj u kojoj ništa nema smisao. Filip kao pojedinac koji traži svoje mjesto u svemiru susreće se s likovima koji su prekriveni maskom, za njega su ljudi lutke koji sjede po raznim civilizacijama kao u izlozima „Ljudi su lutke i sjede po raznim civilizacijama kao po izlozima (Krleža, 1995:80) . Dolazi kao predstavnik europske kulturne tradicije no on to nije, on je individualist i ne pronalazi se u Panoniji, tu je stranac. Urbana civilizacija iz koje se vraća nazad u Panoniju mu je postala prezasićena te na Panoniju gleda kao na oazu mira. Kroz roman, likove i njegove misli shvaćamo kako mu je zavičaj još više naškodilo. Gledamo na njega kao na neshvaćenog umjetnika koji dolazi u sukob s društvom koje ga čeka doma.

5. Zaključak

Miroslav Krleža rođen je 1893. godine, a umro 1981. Središnja je ličnost hrvatske književnosti 20. stoljeća. Svoje je stvaranje započeo pjesmama i dramama pisanim u ekspresionističkom duhu. Osim tog ciklusa treba izdvojiti romane *Povratak Filipa Latinovicza*, *Banket u Blitvi*, *Na rubu pameti*, *Zastave* te ciklus o Glembajevima koji uključuje tri drame i jedanaest novela.

Riječ je o monološko-asocijativnom tipu romana napisanom po uzoru na Proustov roman *U potrazi za izgubljenim vremenom*. Roman je objavljen 1932. godine u periodu kada je u hrvatskoj književnosti dominantna socrealistička poetika i društveno angažirana literatura. Roman o neshvaćenom umjetniku kojeg muči egzistencijalistička kriza i koji traži smisao života zasigurno se ne uklapa u dominantne poetske tokove tog vremena.

Može se reći kako je roman sastavljen od dva dijela. U prvom se dijelu tehnikom retrospekcije Filip prisjeća svoje prošlosti i događaja koji su obilježili njegovo djetinjstvo među kojima je posebno njegov odnos s misterioznom majkom, trafikanticom Reginom, koja mu ne želi otkriti ime oca i koja ga je izbacila nakon što je potrošio stotinjarku na prostitutke. Radnja drugog dijela romana teče linearno i tu je prikazan svijest kostanjevečke sredine te njezinih različitih društvenih slojeva, od seljaka preko buržoazije do aristokracije predvođene presvijetlim Liepachom Kostanjevečkim s kojim je Filipova majka povezana na neki nejasan način.

Filip Latinovicz, fovistički je slikar koji se nakon 23 godine provedene u različitim europskim gradovima vraća u rodno mjesto. Europska mu civilizacija više ne pruža dovoljan izazov te odlučuje pronaći inspiraciju, koju je izgubio, u rodnom kraju. Roman je tematski vrlo složen. U njemu se isprepliću teme umjetnosti, povratka u zavičaj koji je s jedne strane motiviran potrebom za pronalaskom umjetničke inspiracije, a s druge strane potrebom za rješavanjem pitanja očinstva. Također, tu je i socijalna problematika vidljiva u sukobu između pripadnika različitih društvenih slojeva, ali i egzistencijalistička problematika izgubljenog sina koji se nakon dugog niza godina, opterećen sumnjama i duševnom krizom, vraća u rodni kraj.

Roman u sebi objedinjuje elemente tradicionalnog realističkog, ali i modernog romana čiju razvojnu liniju možemo pratiti od romana *Zločin i kazna* velikog ruskog pisca Dostojevskog. Tradicionalno linearno pripovijedanje, koje karakterizira drugi dio romana, te čvrsta fabularna čvorišta, ono su što čini ovaj roman realističkim.

Modernim ga romanom čini izbor egzistencijalističke problematike. Svakako se u liku Filipa Latinovicza mogu prepoznati Sartreovi i Camusovi likovi pojedinaca opterećenih egzistencijalnim brigama i potragom za smislom života. Također, modernizam se očituje i na planu izraza u vidu odabira monološko-asocijativne tehnike u izgradnji priče. Ključne su tehnike u ovome romanu tehnika unutarnjeg monologa, esejizam (slikarstvo), pripovijedanje iz perspektive lika, slobodnog neupravnog govora. Pripovijedanje se odvija iz perspektive glavnog lika te su svi drugi likovi, doživljaji i događaji prikazani kroz njegovu perspektivu.

U ovom je romanu Krleža obradio vrlo čest motiv svog stvaralaštva, a to je odnos pojedinca i društva, u ovom konkretnom slučaju, odnos fovističkog slikara Filipa Latinovicza i kostanjevečke sredine.

Filip dolazi na kaptolski kolodvor 23 godine provedene po velikim europskim gradovima. Izgubio je inspiraciju te mu boje gube intenzitet što je velik udarac za njega kao slikara. Vraća se u rodni kraj s nadom da će tu pronaći izgubljenju inspiraciju. Grad za njega postaje grozno mjesto koje čovjeka udaljava od prirodnog života. Zato se nada da će seoskoj panonskoj sredini, koji pri dolasku idealizira, biti drugačije.

Vrlo brzo postaje jasno da Filip svoju sreću neće ni tu naći. U drugom se dijelu romana prikazuje ta primitivna sredina preko likova koji pripadaju različitim društvenim slojevima, a prema kojima Filip ne osjeća pripadnost. Što više ogoljuje tu sredinu kojoj pripada to sve više nastoji od nje pobjeći i zanijekati svoje porijeklo. Prvi lik s kojim se susreće lik je foringaša Jože Podravca, malog, jednostavnog čovjeka kojem Filip zavidi, ali isto tako shvaća da nikad neće biti poput njega i kolika je daljina između njih. Tu je svijet kostanjevečke vlastele okupljane oko tajanstvenog Silvija Liepacha za kojeg će na kraju romana saznati da mu je otac. Tu su i likovi buržoazije predstavljeni preko zemljoposjednika Steinera i Korngolda.

Na koncu, roman prati i likove nesretnih sudbina, slične Filipu, kao što su Baločanski, Bobočka te Kyriales, Latinoviczev alter - ego i njegova podsvijest koja mu govori pravu istinu koju Filip ne želi priznati samom sebi.

Latinovicz ne pripada ni jednom društvenom sloju od prethodno navedenih. Aristokraciju gleda s podsmjehom. Za njega je ona izvještačena i neprirodna. Najzanimljiviji je pojedinačni odnos onaj između Filipa i Kyrialesa, mizantropa koji Latinovicza vidi bolje nego što on vidi samoga sebe. Na posljetku, roman završava nizom tragičnih scena, a Latinovicz ostaje sam kao nijemi svjedok tragedija.

Literatura

Knjige

1. Engelsfeld, M. (1975). *Interpretacija Krležina romana Povratak Filipa Latinovicza*. Zagreb: Liber.
2. Flaker, A. (1998). *Umjetnička proza*. U: *Uvod u književnost* (ur. Škreb, Z. i Stamać, A.), Zagreb: Nakladni zavod Globus.
3. Krleža, M. (1995). *Povratak Filipa Latinovicza*. Zagreb: Zagrebačka stvarnost.
4. Nemeć, K., (1995). *U potrazi za identitetom*. U: *Povratak Filipa Latinovicza* (Krleža, M.). Zagreb: Školska knjiga.
5. Nemeć, K. (1998). *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.* Zagreb: Znanje.
6. Prosperov Novak, S. (2003). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Golden Marketing.
7. Solar, M. (2004). *Ideja i priča. Aspekti teorije proze*. Zagreb: Golden Marketing.
8. Solar, M. (2005). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Šicel, M. (1997). *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga.
10. Šicel, M. (2003). *Pisci i kritičari: studije i eseji iz hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.
11. Živković, D., ur. (1985). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

Članci u zbornicima

1. Flaker, A. (1998). *Umjetnička proza u: Uvod u književnost* (ur. Škreb, Z. i Stamać, A.), Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Članci u časopisima

1. Bačić-Karković, Danijela, O ranim Krležinim romanima II. FLUMINENSIA, god. 15 (2003) br. 1, str. 59-9.
2. Sepčić, V. (1979). „Krležin simbolistički roman (Uz "Povratak Filipa Latinovicza)". *Croatica*, 10 (13-14), str. 33 - 69.

Internetski izvori

1. <https://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747> [01. 6. 2021.]